

Тема 2.1. Сутність процесу виховання. Закономірності та принципи виховного процесу.

Виховання як цілісний процес має дві сторони: зовнішню (власне виховання, виховуюча діяльність як передача соціального досвіду) і внутрішню (самовиховання, цілеспрямований процес самовдосконалення шляхом засвоєння соціального досвіду діяльності, поведінки, духовного збагачення). Тому воно є одним з основних видів діяльності людства. Такий загальний підхід до розуміння сутності виховання склався ще за часів первісного суспільства та у народній педагогіці. Він є провідним у спробах дати визначення поняття “виховання”.

Нерідко виховання вважають лише процесом педагогічного впливу (впливу педагога) з метою формування особистості вихованця, абстрагуючись від його творчих можливостей самовдосконалення. Іншими словами, розглядається лише діяльність сторони, що виховує.

Що ж таке є виховання як педагогічне явище, у чому полягає його сутність? Питання ці складні і їх трактування у педагогіці й сьогодні викликає певні труднощі, адже надзвичайно складним і багатограним є той процес, що визначається цим поняттям.

Історично склалися різні підходи до виховання дітей:

- авторитаризм середньовічної системи виховання;
- гуманізм і висока моральність як основні цілі виховання за Я.А.Коменським;
- виховання джентльмена у педагогічній теорії Джона Локка;
- “теорія природного виховання” Ж.-Ж. Руссо та інші.

У чому ж полягає сутність сучасної концепції виховання, якщо розглядати його як спеціально організований і свідомо здійснюваний процес? Для цього з’ясуємо, що означає поняття “сутність”. Дана філософська категорія відображує, по-перше, глибинні зв’язки та внутрішні відносини, які визначають основні риси та тенденції розвитку даного явища; по-друге, перехід зовнішнього (об’єктивного) у внутрішнє (суб’єктивне), тобто у свідомість людини. Отже, сутність означає сенс даної речі чи явища, те, чим воно є на відміну від усіх інших речей.

В основі виховного процесу лежить система виховних відносин, що забезпечує взаємодію вихователів і вихованців згідно із суспільно завданими цілями формування особистості. Будь-який тип виховних відносин завжди пов’язаний з прагненням змінити людину, вплинути на її внутрішню позицію, поведінку і діяльність, керувати формуванням її особистості. Намагаючись більш конкретно осягнути сутність виховання, американський педагог і психолог Едвард Лі Торндайк писав: “Терміну виховання надають різного значення, але воно завжди вказує на зміни. Не можна виховувати людину, не викликаючи у ньому змін”. Учень взаємодіє з педагогом свідомо. Отже, виховні відносини завжди носять суб’єкт-суб’єктний характер.

Коли мова йде про спеціально організовану виховну діяльність, то, частіше, вона асоціюється з деяким впливом на особистість, що формується.

Ось чому в деяких підручниках з педагогіки виховання традиційно трактується як спеціально організований педагогічний вплив на особистість, що формується, з метою розвитку у неї соціальних якостей і рис, що визначаються суспільством. В інших працях слово вплив вилучається, як немілозвучне і як таке, що немов би асоціюється з примусом, тиском, а виховання визначається як керівництво розвитком особистості.

Проте, як перше, так і друге визначення відображують тільки зовнішню сторону виховного процесу, тільки діяльність вихователя, педагога. Між тим, сам по собі зовнішній вплив не завжди

веде до передбаченого результату: він може викликати у вихованця як позитивну, так і негативну реакцію, або ж бути нейтральним. Зрозуміло, що тільки за умови, що виховний вплив викликає в особистості внутрішню позитивну реакцію (відношення) і стимулює її особисту активність у роботі над собою, воно справляє на неї ефективний формуючий і розвивальний вплив. Але саме на цей аспект у наведених визначеннях сутності виховання й не звертається уваги. Не висвітлюється й питання про те, яким має бути цей педагогічний вплив, який характер він повинен мати, що дуже часто дозволяє зводити його до різних форм зовнішнього примусу, до різних проробок і моралізування.

Традиційно у педагогіці категорію "виховання" розглядали у різних аспектах, а саме:

1) у широкому смислі

- як соціальне явище (вплив середовища, умов, обставин, суспільного устрою, навчальних закладів, громадських організацій, усього життя (К.Д.Ушинський, Л.С.Виготський, Т.С. Шацький та інші);
- як процес і результат розвитку особистості під впливом цілеспрямованого навчання і виховання (Ю.К.Бабанський);
- як суспільне явище, що охоплює всі виховні сили суспільства (М.Г.Стельмахович, Т.О.Ільїна);
- як процес формування особистості в цілому, спрямований на оволодіння молоддю всієї сукупністю соціального досвіду, загальнолюдських знань, умінь та навичок, способами творчої діяльності, соціальними і духовними цінностями (І.Т.Огородніков, М.П.Петухов, І.Ф.Харламов, В.Г.Кузь та інші).

2) у вузькому смислі під вихованням частіше розуміють

- вплив або систему впливів вихователів на вихованців з метою формування у них певних властивостей і якостей (І.Т.Огородніков, М.П.Петухов, М.Г.Стельмахович);
- специфічний процес формування соціальних і духовних цінностей (І.Ф.Харламов, М.Д.Касьяненко);
- систему ціннісних орієнтацій і відповідної поведінки (Г.С.Костюк, Г.О.Балл, І.Д.Багаєва та інші).

Деякі вчені розглядають поняття "виховання" й у спеціальному педагогічному смислі як "...процес і результат цілеспрямованого впливу на розвиток особистості, її відносин, рис, якостей, поглядів, переконань, способів поведінки у суспільстві" й у широкому педагогічному смислі, коли поняття "виховання" охоплює і процес навчання і власне виховання, тобто педагогічний процес в цілому (Т.О.Ільїна, І.Ф.Харламов).

Розбіжність у підходах викликає певні утруднення у науковому поняттєвого масиву, що впливає на розробку концептуальних положень теорії та практики виховання. Врахуємо також, що "будь-яке визначення пов'язано із виявленням інваріантних властивостей в їх відносинах", тому виділимо його основні категорійні ознаки.

1. Виховання розглядається як соціально-історичне явище, що концентрує соціальні здобутки людства. Одночасно виховання - це процес передачі і засвоєння соціального досвіду, духовної культури, спрямований на розвиток особистості. Педагогами, особливо в останній час, підкреслюється роль виховання на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях, обрядах.

Національне виховання є конкретно-історичним проявом загальнолюдського гуманістичного і демократичного виховання. Воно забезпечує етнізацію дітей як невід'ємну складову їх соціалізації (Л.Г.Кузь, Ю.Д.Руденко, З.О.Сергійчук, М.Г.Стельмахович, М.Л.Касьяненко).

2. Виховання є процес (процес формування і розвитку особистості; багатогранний процес духовного збагачення особистості; процес взаємодії двох учасників виховання). Більшість авторів акцентують увагу на процесуальній стороні виховання, проте тлумачення даної ознаки неоднакове.

Частіше виховання розглядають як процес формування і розвитку особистості, що веде до певних змін у структурі особистості (Ю.К.Бабанський, Н.В.Кузьміна, В.І.Генецінський, В.Є.Гмурман, Ф.Ф.Корольов, Г.С.Костюк, М.І.Болдирєв). В.О.Сухомлинський розглядає виховання як багатогранний процес духовного збагачення, оновлення і вихователів, і вихованців. У працях С.М.Шабанова, Г.І.Легенького, М.М.Таланчука підкреслюються діяльнісний характер процесу виховання.

Взагалі, **процес** - це сукупність закономірностей і послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату. Процесуальний характер виховання відображає його внутрішню сторону, глибокі якісні зміни, що відбуваються у духовному, фізичному та психічному станах особистості;

3. Виховання є вплив на розвиток особистості (Ф.Ф.Корольов, В.Є.Гмурман, Б.Г.Ананьєв, Н.В.Кузьміна, Г.І. Щукіна, І.Т.Огородніков, М.Г.Стельмахович, Ю.К.Бабанський, І.Д. Бех). Представники даного напрямку підкреслюють, що вплив розуміється не як механічна проекція педагогічного впливу на вихованця, а як внутрішня глибинна робота суб'єктів педагогічної взаємодії, котра викликає відповідну внутрішню позитивну реакцію вихованців, пробуджує їх активність, прагнення до саморозвитку. Ряд вчених (Л.Г. Ананьєв, О.О.Бодальов, Ф.Ф.Корольов, В.Є.Гмурман, Ю.К.Бабанський, Н.В.Кузьміна) зазначають, що педагогічний вплив одночасно супроводжується і взаємодією всіх учасників виховного процесу.

4. Виховання є взаємодія сукупності суб'єктів і об'єктів виховного процесу, у тому числі, вихователів і вихованців (Н.В.Кузьміна, В.І.Генецінський, М.Ф.Таланчук, Т.М.Мальковська, В.О.Сухомлинський). С.Л.Рубінштейн підкреслював, що особистість формується у взаємодії із оточуючим світом. У філософському плані категорія "взаємодія" є однією із базових, оскільки відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємозумовленість і зміну стану. Як філософська категорія "взаємодія" має певні властивості; складова об'єктивної реальності, атрибут матерії, джерело і об'єкт наукового пізнання, ланка причинно-наслідкових зв'язків; джерело і причина руху матерії. Сучасна наука значно розширила знання про взаємодію.

Стосовно психолого-педагогічної науки дані положення мають визначальне значення, оскільки поняття "взаємодія" переважає у наукових працях останніх років.

Виховання як взаємодію тлумачать як вплив вихователів і вихованців один на одного, наслідком чого є взаємні зміни їх поведінки, діяльності, відносин, установок. Одним з типів міжособистісної взаємодії є співробітництво, яке передбачає наявність спільної мети і діяльності, що сприяє досягненню ефективного результату.

Нині продовжує розвиватися висунута у 30-ті роки А.С.Макаренком ідея співробітництва вихователів і вихованців. Ця ідея була реалізована у методиці колективних творчих справ, розробленої І.П.Івановим. Подальший розвиток ідея співробітництва знайшла у працях Ш.О.Амонашвілі, Ю.П.Азарова, І.С.Кона, О.С.Газмана, М.Д. Касьяненка, у практиці роботи педагогів С.Л.Рябцевої, І.Д.Демакової, Ю.М.Честних, О.А.Захаренка, Г.М.Кубракова,

Е.Д.Маргуліса. Даний напрям в умовах демократизації і оновлення суспільного життя визнається найбільш перспективним.

5. Виховання є діяльність. Серед науковців виділяються різні тлумачення. Одні вчені (С.М.Шабанов, Е.І.Монозон, А.Г.Харчев, Б.Т.Ліхачов) визначають поняття "виховання" як цілеспрямовану, різноманітну діяльність. Інші дослідники (А.І.Кітов, М.І.Болдирєв) підкреслюють взаємопов'язаний, сумісний характер діяльності вихователя і вихованців. Частина науковців і практиків (І.П.Іванов, Ш.О.Амонашвілі, Ю.П.Азаров) схильні розглядати виховання як колективну творчу діяльність. Г.І.Легенький у свою концепцію виховання включає три часткових процеси: 1) процес життєдіяльності вихованців; 2) процес зміни їх фізичного і психічного стану; 3) процес виховної діяльності суспільства. З цих позицій досліджується питання й про склад та структуру виховання.

Ряд вчених-психологів (С.Л.Рубінштейн, Б.Г.Ананьєв, Г.С.Костюк, В.І.Войтко, В.В.Давидов, О.В.Киричук) у своїх працях наголошують на провідній ролі діяльності у виховному процесі, адже саме у діяльності формується і розвивається особистість молодого людини.

6. Виховання є управління процесом формування, розвитком особистості відповідно до потреб суспільства (Б.Г.Ананьєв, С.Я.Батіщев, Г.С.Костюк, В.І.Журавльов, В.О.Якунін, М.Г.Тайчинов). А.Г.Харчев наголошує, що управляти виховним процесом "...означає не тільки розвивати і вдосконалювати закладене в людині природою, коректувати ... небажані соціальні відхилення в її поведінці та свідомості, а й формувати в ній потребу в постійному саморозвитку і самореалізації фізичних та духовних сил ...". О.В.Мудрик, Л.І.Новікова розглядають процес управління вихованням як складну єдність масових, колективних, групових впливів і одночасно - "...це управління процесом оволодіння дітьми певним рівнем соціальної культури ..." або, за висловом Ю.П.Азарова, управління усіма соціальними стосунками з точки зору цілісного підходу до процесу виховання.

7. Виховання є керівництво розвитком особистості вихованців, їх задатків, здібностей відповідно до потреб суспільства (М.О.Данилов, Ф.Ф.Корольов, В.Є.Гмурман, Г.С.Костюк, Г.І.Щукіна). Б.Г.Ананьєв вважав, що виховання можна тлумачити як суспільне керівництво індивідуальним розвитком.

Отже, можна зробити висновок, що **виховання** - це

- соціальне явище, яке детерміноване природними задатками;
- процес, що веде до певних змін;
- управління та керівництво розвитком особистості;
- дія всіх суб'єктів та об'єктів педагогічного процесу;
- розвиваюча діяльність.

Виділені ознаки не є універсальними, проте вони дозволяють уявити специфічні особливості процесу виховання і підтвердити його складність, багатоаспектність.

В цілому аналіз літератури дає можливість умовно виділити три основні підходи, що характеризують категорійні ознаки поняття "виховання". Суть першого підходу полягає в тому, що ряд дослідників, серед них А.С.Макаренко, В.І.Журавльов, Т.М.Мальковська, О.Г. Харчев, Г.М.Філонов, М.І.Шилова, В.О.Якунін розглядають виховний процес на соціологічному рівні, як процес соціалізації особистості. В.О.Сухомлинський наголошував на необхідності досліджувати саме педагогічний аспект соціалізації. А.Г.Харчев відмічає, що у "соціологічному плані виховання означає формування і розвиток особистості під впливом усієї сукупності об'єктивних і суб'єктивних чинників, з якими індивід знаходиться в контакті. На думку педагогів цього

напрямку, виховання включає в себе цілеспрямовану педагогічну діяльність, провідним аспектом якої є управління обставинами, що впливають на свідомість і поведінку вихованців, та організацію цих обставин в оптимальну систему, яка забезпечує потрібний суспільству виховний ефект.

Другий підхід (С.Л.Рубінштейн, Б.Г.Ананьєв, О.В.Петровський, П.П.Блонський, О.Г.Хріпкова, Н.В.Кузьміна, О.Г.Ковальов, Г.С.Костюк, В.І.Войтко, О.Г.Киричук, К.К.Платонов) передбачає дослідження процесу виховання на психологічному рівні. Б.Г.Ананьєв наголошував, що у сучасних умовах майже всі психологічні дисципліни фактично залучені до справи виховання і освіти (вся сучасна психологія працює на педагогіку), "бо закономірності індивідуально-психічного розвитку виступають у формі процесів вивчення і засвоєння знань та норм діяльності, освіти і перетворення особистості, що історично склалися". Психологія виховання досліджує психологічні закономірності формування людини як особистості в умовах цілеспрямованої організації педагогічного процесу. У центрі виховного процесу знаходиться особистість, тому ефективність виховання визначається закономірностями розвитку особистості, її віковими можливостями, індивідуально-типологічними особливостями. "Психологічне у виховному процесі є тією найважливішою основою, без чого плідні педагогічні підходи до впливу на вихованців неможливі".

Третій підхід - власне педагогічний - більш виражений у працях В.О.Сухомлинського, Н.В.Кузьміної, Ю.П.Азарова, М.І.Болдирєва, І.П.Іванова, Т.О.Ільїної, Ю.К.Бабанського, І.Ф.Харламова, Г.І.Щукіної. Даний підхід передбачає побудову цілеспрямованої системи організації виховної діяльності щодо оволодіння суспільним досвідом і створення сприятливих умов з метою формування певних якостей особистості. Особливо наголошується на важливості врахування істотних педагогічних закономірностей, сутність яких полягає в об'єктивному шляху слідування особистості у процесі виховання від рідного до чужого, від близького до далекого, від національного до планетарного, світового (Ю.Л.Руденко, М.Г.Стельмахович, В.Г.Кузь, З.О.Сергійчук, Є.О.Сявако). Тим самим національне виховання реалізує глибоке і всебічне пізнання рідного народу, його історії, культури. Все це сприяє формуванню індивідуальності вихованця як частки своєї нації, а через неї і всього людства.

Здійснений категорійний аналіз поняття "виховання" дає можливість сформулювати його визначення у такому вигляді: виховання - це процес свідомого розвитку самостійної особистості, що здійснюється під впливом педагога-вихователя під час спільної діяльності, спрямованої на оволодіння вихованцями способами морального саморозвитку і досвідом суспільних відносин.

В.О.Сухомлинський зазначав, що виховує кожна хвилина життя і кожний куточок землі, кожна людина, з якою особистість, що формується, стикається випадково, мимохідь. Усе, що проходить поза людиною, тією чи іншою мірою відбивається в її думках, поглядах, почуттях, ставленні до інших людей.

Структурними елементами процесу виховання є мета виховання; його завдання; зміст; форми, методи і засоби виховання; результати; коригування результатів виховання. Структуру процесу виховання можна умовно зобразити у вигляді схеми (див. Рис. 3.1).

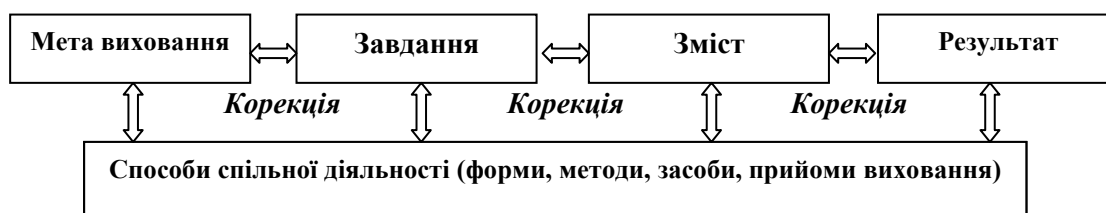

Рис. 3.1. Структура процесу виховання

Відповідно до структурних елементів виділяють основні компоненти виховного процесу, а саме:

- ціле-мотиваційний компонент – який полягає у визначенні мети виховання і організації впливу на мотиваційну сферу вихованців;
- учасники процесу виховання – суб'єкти виховної взаємодії (суб'єкт 1 – учитель, вихователь, батьки; суб'єкт 2 – дитина, учень, вихованець);
- способи спільної діяльності учасників виховного процесу – форми, методи, засоби, прийоми цієї роботи;
- результат – сформована особистість (певний рівень вихованості особистості).

Однією з найважливіших проблем теорії виховання є проблема мети виховання в історії розвитку освіти і педагогіки. Мета виховання – це сукупність якостей особистості, до виховання яких прагне суспільство. Вона має об'єктивний характер і відображає в узагальненій формі ідеал людини.

Ідеал – це уявлення про зразок людської поведінки і стосунків між людьми, що формується під впливом розуміння мети життя. Будь-яке виховання – від найменших заходів до державних програм – завжди має цілеспрямований характер. Виховання без мети не існує.

Меті підпорядковуються всі компоненти: зміст, організація, форми, методи виховання. **Мета** – це та характеристика, що визначає виховну систему в цілому. Саме цілі і засоби їх досягнення відрізняють одні виховні системи від інших. Цілі виховання визначаються потребами розвитку суспільства, залежать від способу виробництва, темпів прогресу, досягнутого рівня розвитку педагогічної теорії і практики, можливостей суспільства. Отже, мета виховання носить конкретно-історичний характер і змінюється відповідно до соціального, духовного і матеріального рівнів розвитку суспільства. Саме тому ідеал і мета виховання змінювались упродовж історичного розвитку людства, що можна проілюструвати за допомогою таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Ідеал і мета виховання на різних етапах розвитку суспільства

№/п	Суспільно-економічна формація	Класи	Ідеал виховання особистості	Мета виховання
1	Первісно-общинна	Відсутні	Сильний, спритний, хитрий, мужній мисливець і воїн; сильна, здорова господиня (“хранителька вогнища”).	Озброєння людини досвідом виживання.
2	Рабовласниця (на прикладі Давньої Греції)	Рабовласники	Фізично і морально досконала, гармонійна людина	Гармонійна єдність внутрішнього і зовнішнього, духовного і фізичного (“калокагатія”).
		Раби	Сильний, здоровий, покірливий працівник.	Підготовка до виконання наказів, підкорення, фізичної праці.
3	Феодална: а) Епоха Середньовіччя	Феодали	Аскетичний, фізично-досконалий воїн.	Оволодіння сімома лицарськими доброчесностями.
		Феодально залежні селяни	Працьовитий, фізично здоровий працівник.	Оволодіння навичками і знаннями ведення сільського господарства.

		Мешканці міст	Спритний, розумний майстер своєї справи.	Оволодіння трудовими навичками і знаннями, розумовими операціями.
	б) Епоха Відродження	Ті ж самі	Відродження античного ідеалу гармонійної людини, збагачення його ідеєю “всебічності” розвитку. Виникнення цілісної концепції ідеалу всебічно і гармонійно розвиненої особистості.	Всебічний і гармонійний розвиток особистості.
4	Капіталістична	Буржуазія	Прагматичний, освічений, морально і фізично розвинений “господар життя”.	Формування тих якостей, які потрібні у суспільному житті; оволодіння необхідною базою знань у привілейованих закладах освіти.
		Робітники	Здоровий, сильний, морально підготовлений кваліфікований робітник.	Одержання робітничої кваліфікації і необхідного мінімуму знань у спеціалізованих закладах освіти.

Зазначимо, що на сучасному етапі розвитку українського суспільства, незважаючи на всі зміни у житті, загальна мета виховання залишається незмінною – формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості. Але наведене формулювання має багато недоліків, основні з них: надто загальний характер, який не враховує певних національних особливостей і сучасних соціально-економічних умов; стереотипність; знеособленість. Тому загальна мета виховання потребує уточнення і конкретизації з урахуванням названих чинників.

Отже, згідно Концепції виховання у національній системі освіти поряд з загальною метою виховання головною метою національного виховання в Україні визнається набуття молоддю соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина Української держави, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Отже, реалізація ідеї всебічного розвитку особистості з урахуванням індивідуальності та наявних соціально-економічних умов передбачає єдність морального, громадянського, розумового, морально-естетичного, трудового та фізкультурно-оздоровчого виховання.

Процес виховання спрямований на формування наукового світогляду та загальнолюдських цінностей, народної та національної культури, високоморальних людських стосунків, високих громадянських рис, глибоку професійну підготовку до повноцінного, соціально активного життя. Тому зміст виховання вміщує загальні сторони та характеристики цього процесу, залучення до основних видів людської діяльності в умовах гуманних відносин, а також індивідуальну програму самовиховання й розвитку. Програма передбачає формування цілісного наукового світогляду та ціннісних орієнтацій, культури діяльності (навчальної, ділової, самовиховання), культури гуманних відносин у різних прошарках населення, здібностей, досвіду емоційно-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та себе, глибоких і міцних знань.

У філософії термін “виховання” визначається як відтворення соціального досвіду у свідомості індивіду, як перенесення культури людства в індивідуальну форму існування. На нашу

думку, дане визначення придатне і для педагогіки. Воно вказує на те, що глибинна сутність виховання полягає не тільки у педагогічному впливі на людину, не тільки у виховних розмовах і бесідах, а у включенні її в різноманітні види діяльності щодо оволодіння різними сторонами суспільного досвіду, якими й визначається її особистісне формування. Для педагогіки, однак, дуже важливим є той факт, що рівень особистісного розвитку людини залежить не тільки від самого факту участі її в діяльності, але й головним чином від ступеня тієї активності, яку вона демонструє в цій діяльності, а також від характеру її спрямованості, що загалом прийнято називати ставленням до діяльності. Усе це вимагає від кожного педагога постійного стимулювання активності учнів у діяльності й формування до неї позитивного і здорового морального ставлення. Звідки можна зробити висновок, що діяльність і ставлення до неї виступають одним з провідних чинників виховання й особистісного розвитку учнів.

Названий підхід до трактування розвитку особистості дістав назву діяльнісно-особистісної концепції виховання. Сутність цієї концепції полягає у тому, що, тільки включення підростаючої людини у різні види діяльності щодо оволодіння суспільним досвідом і вміле стимулювання її активності у цій діяльності, може здійснити дієве виховання. Саме в цьому полягає глибинна сутність такого надзвичайно складного процесу.

У педагогічному процесі основним є врахування індивідуальних (фізіологічних, психічних, особистісних) особливостей і загальних закономірностей у розвитку кожного. Беруться до уваги інтереси, нахили, погляди та переконання, здібності, стан здоров'я, культура навчальної діяльності та гуманних відносин тощо. На цій основі формуються малі групи й колективи (тимчасові чи стабільні) для досягнення намічених завдань. План і програма у школі має гармонійно поєднувати, з одного боку, загальнодержавний підхід до виховання і навчання, а з другого – особисті плани виховання, батьків і класного керівника.

Виховання в Українській державі на сучасному етапі має бути спрямованим на формування у молоді і дітей світоглядної свідомості, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, інших соціально значущих надбань вітчизняної та світової духовної культури. Національне виховання є органічним компонентом освіти й охоплює усі складові системи освіти. В основу національного виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності дій сім'ї та школи, наступності та спадкоємності поколінь.

Пріоритетні напрями виховання:

- забезпечення умов для самореалізації особистості відповідно до її здібностей, суспільних та власних інтересів;
- відхід від уніфікації у процесі виховання, від орієнтації на “усередненого” вихованця;
- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу;
- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну;
- виховання духовної культури особистості, створення умов для вільного вибору своєї світоглядної позиції;

- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших добродітностей;
- культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, індивідуальної свободи, глибокого зв'язку з природою, толерантності, поваги до жінки, любові до рідної землі;
- формування почуття господаря й господарської відповідальності, підприємливості та ініціативи, підготовка дітей до життя в умовах ринкових відносин;
- створення умов для формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря;
- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей та молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;
- розвиток соціальної активності та відповідальності особистості через включення вихованців у процес державотворення, реформування суспільних стосунків;
- виховання правової культури, поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки, знання та дотримання законів;
- формування глибокого й усвідомленого розуміння взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;
- забезпечення високої художньо-естетичної культури, розвиток естетичних потреб і почуттів;
- формування екологічної культури людини, розуміння необхідності гармонії її відносин з природою;
- розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації;
- формування у дітей і молоді умінь міжособистісного спілкування та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин;
- спонукання вихованців до активної протидії проявам аморальності, правопорушенням, бездуховності, антигромадській діяльності.

Життєвість та ефективність процесу виховання визначається тими рушійними силами, які живлять його у досягненні мети. Рушійними силами процесу виховання є внутрішні суперечності. Серед них слід виділяти ситуативні та загальні (процесуальні), природні або штучно створені ускладнення у процесі виховання та самовиховання.

Наявність загальних суперечностей призводить до загальних положень, які, з одного боку, виступають у формі закономірностей і принципів виховання, а з другого – орієнтують на організацію й управління педагогічним процесом. З точки зору філософської науки, закон – це внутрішні і необхідні, всезагальні і суттєві, стійкі, повторювані зв'язки (відношення) між педагогічними явищами, які зумовлюють їх необхідне виявлення, розвиток і ефективність процесів виховання, навчання і розвитку. В педагогіці переважають статичні закони, за якими передбачається визначена можливість (імовірність) закладених тенденцій у зміні об'єкта або системи відповідно до заданих умов. На основі положень певного закону, можна пояснити всі одиничні факти, які його складають.

Закономірність – це впорядкованість педагогічних явищ, відносна сталість стійких, впливових факторів, систематичних зв'язків між об'єктами. З філософської точки зору закономірність відображає не жорстко детермінований характер об'єктивної необхідності, а лише той чи інший ступінь імовірності її вияву. Отже, закономірності підкреслюють об'єктивно зумовлену послідовність явищ, тоді як у законі фіксується конкретний необхідний зв'язок між подіями, фактами.

У педагогічній науці частіше застосовується термін “закономірність”, що зумовлено неоднозначністю і складністю предмета вивчення педагогіки.

Закономірності виховання – це стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі суттєві зв'язки між елементами виховного процесу, реалізація яких сприяє забезпеченню ефективності розвитку особистості школяра. Закони й закономірності педагогічного процесу відображують закони розвитку суспільства та його складових, їх конкретизацію. Вони діють у гармонійній єдності із законами природи та законами розвитку людства. Закономірності педагогічного процесу описують внутрішні його суттєві суперечності, зв'язки та взаємозв'язки.

Суттєве місце в організації та управлінні навчально-виховним процесом відіграють принципи виховання, які розглядаються в єдності з принципами народної освіти та принципами навчання і праці.

Принцип – керівна ідея, вимога до діяльності та поведінки, вихідне положення, що впливає із встановлених закономірностей процесу, і яке передбачає врахування внутрішніх та зовнішніх зв'язків між компонентами. У сучасній педагогічній науці немає єдності думок щодо визначення системи принципів виховання. Нерідко під принципом, тобто керівною вказівкою, нормативною вимогою, яку повинен виконувати педагог, пропонується думка, яка є внутрішнім переконанням автора того чи іншого посібника з педагогіки.

Між тим, принципом можна вважати тільки той висновок (позицію, вказівку, вимогу тощо), який ґрунтується на виявленій, підтвердженій та обґрунтованій закономірності. Отже принципи характеризують не вихідний пункт дослідження, а його завершальний результат, тобто формулюються на основі одержаних наукових висновків.

Таблиця 3.2

Загальні закономірності і принципи виховання

Загальні закономірності виховання	Загальні принципи виховання
1. Мета, характер і зміст виховання зумовлюються об'єктивними потребами суспільства, інтересами держави і панівних класів, соціокультурними і етнічними нормами і традиціями.	1. Принцип суспільної спрямованості виховання. 2. Принцип суб'єктності – розвиток здатності дитини усвідомлювати своє “Я”.
2. Результати виховання зумовлюються узгодженістю виховних впливів; впливу об'єктивних і суб'єктивних чинників.	1. Принцип єдності виховних впливів сім'ї, освітніх закладів, колективу, громадських організацій. 2. Принцип врахування індивідуальних і вікових особливостей, особистісних характеристик і можливостей дитини. 3. Принцип узгодженості прямих і паралельних педагогічних впливів.
3. Позитивна реакція особистості на педагогічні впливи зумовлена врахуванням її потреб, інтересів і можливостей, вимогливим і шанобливим до неї ставленням, опорою на позитивне, створенням оптимістичних перспектив особистісного розвитку.	1. Принцип особистісно-орієнтованого підходу у вихованні. 2. Принцип гуманістичної спрямованості виховання. 3. Принцип опори на позитивне.

4. Ефективність виховання визначається ступенем власної активності особистості, змістом і способами організації діяльності, до якої вона включена, мотивами участі у діяльності, характером педагогічного керівництва діяльністю дітей.	1. Принцип діяльнісного підходу. 2. Принцип стимулювання активності особистості, її участь у соціально корисній і значущій діяльності. 3. Принцип узгодженості педагогічного керівництва діяльністю і розвитку ініціативи та самостійності вихованців. 4. Принцип варіативності діяльності, відповідність її змісту змінюваним потребам, інтересам, можливостям особистості.
5. Ефективність виховання зумовлена визнанням особистості як цілісності і відповідною організацією виховних впливів і взаємостосунків.	1. Принцип цілісного підходу у вихованні. 2. Принцип орієнтації педагогічної діяльності і взаємодії на формування свідомості і досвіду діяльності. 3. Принцип естетизації дитячого життя.
6. Ефективність виховання у підлітковому і юнацькому віці обумовлена здатністю вихователів зрозуміти прагнення юної людини до самостійності і незалежності та відмовитися від прямих способів педагогічного впливу.	1. Принцип співробітництва, партнерства у виховних відносинах. 2. Принцип активізації морально-вольових сил дитини і пробудження безпосереднього інтересу до справи.

Основними принципами процесу виховання у національній системі освіти України визнаються такі:

1. Принцип єдності загальнолюдського і національного – формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу; оволодіння українською мовою, використання всіх її багатств і засобів у мовній практиці, прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, традицій і звичаїв народів, що населяють Україну, оволодіння надбаннями світової культури.

2. Принцип природовідповідності виховання – врахування багатогранної й цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, їх анатомічних, фізіологічних, психологічних, національних та регіональних особливостей.

3. Принцип культуровідповідності виховання - органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними традиціями, з народним мистецтвом, ремеслами, промислами, забезпечення духовної єдності поколінь.

4. Принцип активності, самодіяльності і творчої ініціативи учнівської молоді, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю учнів, утвердження життєвого оптимізму, розвиток навичок позитивного мислення;

5. Принцип гуманізації виховання - створення умов для формування кращих властивостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил; гуманізація відносин вихователя і вихованців, повага до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності.

6. Принцип демократизації виховання - уникнення авторитарного стилю виховання, сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визнання її права на свободу, на розвиток здібностей і вияв індивідуальності.

7. Принцип безперервності і наступності виховання - досягнення цілісності та наступності у вихованні.

8. Принцип єдності навчання і виховання – розвиток і формування особистості, залучення її до національної і світової культури. Здійснюється, як єдиний процес, що передбачає набуття знань, вироблення ставлень та цінностей, які у кінцевому рахунку обумовлюють світогляд та ідеали людини.

9. Принцип етнізації виховного процесу - наповнення виховання національним змістом, що передбачає формування самосвідомості громадянина.

10. Принцип диференціації та індивідуалізації виховного процесу.

11. Принцип послідовності, систематичності і варіативності форм і методів виховання.

12. Принцип інтегративності - єдність педагогічних вимог школи, сім'ї та громадськості.

13. Принцип виховання у діяльності та спілкуванні.

14. Принцип стимулювання дитини до самовиховання.

15. Принцип цілісного підходу до виховання.

І, нарешті, з погляду практичної виховної діяльності існує кілька основних закономірностей, які одночасно є і принципами процесу виховання:

- стимулювання активності особистості, що формується,
- високий гуманізм і повага до дитини у поєднанні з високою вимогливістю,
- розкриття перед учнями перспективи їх росту, допомога їм у досягненні успіхів,
- опора на позитивні риси учнів,
- врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів, виховання у колективі і через колектив.

Реалізація основних завдань і принципів виховання у національній системі освіти здійснюється у ряді пріоритетних напрямів, а саме: патріотичне виховання; правове виховання; моральне виховання; художньо-естетичне виховання; трудове виховання; фізичне виховання; екологічне виховання.

Всі ці напрями тісно взаємопов'язані, доповнюють один одного, утворюючи цілісну систему національного виховання.